

Tak se nám znovu otevírá v úvodu položená otázka: Odkud a kam vlastně kráčíme? A otevírá se nám i možnost jistě odpovědi na ni za pomoci Komenského, myslitele nejen národního, ale i jakoby současného.

Poznámky :

- 1) Komenský, J. Á. : Vlastní životopis. Praha 1924. str. 44 - 45
- 2) Popelová, J. : Filozofia J. Á. Komenského. Bratislava 1986. str. 9 - 10
- 3) Hanuš, J. I. : René des Cartes du Perron. In ČČM, roč. 25. Praha 1851. str. 30
- 4) Pujman, F. : Komenský a Cartesius. Praha, 1942

Základní literatura:

- Floss, P. : Komenský a Descartes. In FČ, č. 5. 1970
Hanus, J. I. : René des Cartes du Perron. In : ČČM, Praha 1851
Komenský, J. Á. : Vlastní životopis. Praha 1924
Komenský, J. Á. : Vybrané spisy, sv.5. Praha 1968
Kvačala, J. : Komenský a Descartes. In ČČM, Praha 1854
Lochman, J. M. : Člověk v celku stvoření. In : Filozofia, č.5. 1990
Patočka, J. : Komenský a hlavní filosofické směry. In : Vesmír, Praha, 1956
Popelová, J. : Filozofia J. Á. Komenského. Bratislava 1986
Pujman, F. : Komenský a Cartesius. Praha, 1942
Řácl, E. : Věda a víra u Komenského. In : Křesťanská revue. Praha 1939
Štorc, K. B. : Komenského spory parsofické. In : ČČM, Praha 1834
Tvrý, J. : Descartes a myšlení československé. In : Česká mysl, Praha 1937

Historismus Komenského jako faktor univerzální nápravy lidských věcí

Marie Marečková

Chtěli bychom připomenout plodný přínos J. A. Komenského k humanistickému proudu českého dějepiscetví, jehož metodologická východiska i teoretické závěry přesáhl pojetím historie jako způsobu uceleného filozofického výkladu světa i svou původní filozofií dějin, totž všenápravou, směřující k zobecnění lidského poznání a touhy po miru. Vyústěním tohoto filozofického systému bylo Komenského pojetí lidské aktivity jako faktoru změny společnosti, nápravy přítomnosti a rozvoje lidstva v harmonické "rozumné" budoucnosti.

Formě učeného dějepytu s encyklopedickou orientací na vytvoření české vědy odpovídaly nedochované rané práce Komenského "O starožitnostech Moravy" a "O původu a činech rodu Žerotinů." Aktuální problémy doby spolu s péčí o jednotu bratrskou Komenského donutily přímo se

angažovat na jejich řešení. Už od roku 1623 se Komenský projevoval jako sociálně politický myslitel, který chtěl svým dílem přispět k tomu, aby český národ a jednota bratrská přestály doby těžkých zkoušek, vichřic a hněvu, za něž považoval porážku "dobré věci" v české válce let 1618 - 1620. Stejný obranný charakter s apologetickou koncepcí měly i jeho pozdní historické práce, které psal plný beznaděje a zklamání po vestfálském míru roku 1648, jímž pro Habsburky vcelku úspěšně končila třicetiletá válka a s ní naděje českých bratří. Byla to předmluva k "Historii o původu a činech bratří českých" (1649) a zejména "Kšaft umírající matky jednoty bratrské" (1650).

Komenský byl po smrti svého zetě Petra Figula (leden 1670) posledním seniorem jednoty bratrské, o jejíž zbytky se do konce života obětavě staral nejen teologickými spisy, ale i materiální podporou. Roku 1660 doplnil vydání bratrského řádu přehledem dějin jednoty od počátků po bělohorskou katastrofu, nazývaným "Stručná historie cirkve slovanské." V ní odvážně rozvinul starší teorii starokatolického kněze Bohuslava Bilejovského, vyjádřenou v jeho "České kronice", vydané roku 1557. Bohuslav Bilejovský tehdy dokazoval souvislost husitství s cyrilometodějskou tradicí a pravoslavím tím, že přijímání pod obojí způsobou má prastaré domácí kořeny v počátcích křesťanství v Čechách, což současně podporovalo starobylost a oprávněnost kalicha jako symbolu národní jednoty a tradice. Komenského teorie o kontinuitě kalicha od počátků křesťanství v Čechách neměla jen okamžitý politický cíl posilující jednotu bratrskou, tehdy rozptýlenou po celé Evropě, ale dávala jednotě specifickou hodnotu, a to jak nárokem na oprávněnost a starobylost, tak zejména symbolickou hodnotu národní hrdosti, vyjádření ducha národa jako úsilí o všelidskou demokracii a humanitu. Tento odkaz Komenského a jednoty bratrské hrál klíčovou ideologickou úlohu v době formování novodobého českého národa za národního obrození. Byl totiž východiskem Palackého filozofie českých dějin, dodával ideologické argumenty oprávněnosti politického boje za národní svébytnost.

Komenského vztah k dějinám postupně přešel od faktografického chápání historických jevů a událostí k filozofickému pojetí života a světa jako měnící se struktury. V ní se dějiny staly organickou součástí pedagogické soustavy a pansofické všenápravy lidstva převýchovou k lepšímu a mírovému uspořádání světa. Chtěli bychom tedy ukázat a připomenout, že Komenský byl nejen myslitelem pedagogickým a sociálním, ale i historickým.

Komenský neopustil nikdy teologický výklad dějin. Ve své pansofické a všenápravné koncepci se však pokusil analyzovat příčiny a následky hledat kauzální souvislosti a pravidelnost dění, aby člověk mohl dějinám porozumět a jednat v souladu s harmonickým řádem univerza. Vycházel z pojetí života a světa jako organicky spjatého a vzájemně zdůvodněného celku. Za cíl dějin, tedy za cíl civilizačního pohybu, stanovil Komenský zdokonalení jednotlivce i

společnosti vzděláváním přirozených lidských vloh. Užil pro to slova kultura ("De cultura ingeniorum" 1651). Tímto přístupem předešel osvícenskou filozofii dějin s její koncepcí kulturních dějin, tj. dějin osvícenství, vzdělanosti, civilizace. Vytvořil osobitě pojetí vývoje lidstva, který prezentoval jako vývoj v jednotlivých stupních. Navazují na sebe obdobně jako etapy lidského života od dětství po stáří. Stupňovitý vývoj lidstva vede od přírodního stavu přes stav společenský k bohu, tedy od pudových materiálních snah o zachování života a uspokojování základních životních potřeb k uvědomělé, cílevědomé, společnosti řízené výchově lidského rozumu a citu, opírající se o lidskou zkušenost. Vývoj ústí v kulturu ducha, jak se odráží v teologii, filozofii, umění a stále vyspělejší technice. V tomto stupňovitém vývoji neviděl jen automatiku univerza a nepochopitelné boží vůle, ale rozumem postžitelný řád, který ukládá člověku, aby se tvořivou prací pro společnost aktivně podílel na všenápravě, na vývoji k všeobecnému pokroku a světovému miru, a současně aby se soustavně sebezdokonařoval a vzdělával jako jedinec.

Komenský zde postihl i vnitřní rozpory, labyrinty, tedy dialektiku vývoje jako rozporuplný vztah mezi záměry a výsledky lidského úsilí a lidské činnosti. V duchu svého česko-bratrského přesvědčení vysvětloval tento nesoulad působením násilí, které přináší rozpory, labyrinty, a vede ke kvalitativním zvrátům (perversiones), měnícím pozitivní záměr v opačný výsledek. V tomto dialektickém vývoji viděl trest za předchozí hříchy a spravedlivý výraz božího hněvu. Předpokládal však, že nastane spontánní náprava věcí lidských podle harmonického řádu světa, a snažil se toto přesvědčení racionálně vyjádřit i v uvedeném pojetí stupňovitého vývoje lidstva. V tomto smyslu Komenského historismus vycházel z pojetí proměnlivosti světa v čase a ze snahy o zachycení problémů v jejich vývojové dynamice a strukturálních spojeních.

Komenský stejně jako jiní humanisté se přitom opíral o praktické (pragmatické) pojetí historie, jak bylo vytvořeno v antice, kdy úkolem historie bylo stát se "učitelkou života" (Herodotos) a dodávat morální poznatky. Znalost historie měla pomáhat člověku orientovat se v osobním životě i v současné politice příklady z minulosti. Zatímco antická historiografie nebyla vědou a jejím cílem nebylo poznání pravdy o minulosti, Komenský v souladu s humanistickou historiografií stanovil jako hlavní podmínku, za níž může historie plnit úlohu učitelky života, hledání jisté a neomylné pravdy, zřetelnosti a srozumitelnosti. Historie měla být rozumovou "filozofií pravdy", aby se mohla stát učitelkou života a aby mohla výchovně a vzdělávací působit v duchu všenápravy.

Pro Komenského byla historie jako filozofie pravdy současně však i kategorií etickou. Pravdivé je to, co obsahuje poznání jednotného vnitřního řádu (božské harmonie) a z něho plynoucího dobra. Člověk musí poznat rozumem postžitelnou a zobecněnou dějinnou zkušenost, pravdu z minulosti jako závazný vzor, jako dobro pro budoucnost. Pragmatický historismus Komenského má tak

významné morální poselství. Historie má dobré věci chválit, zlé hanět, spět k jednotě, pravdě a dobru, vést člověka k uvědomělému jednání v souladu s harmonickými zákony světového vývoje,

V tomto smyslu přiřadil Komenský historii i funkci sociálně reformní a výchovnou a zahrnul dějepis do své pedagogické soustavy jako nový předmět školní výuky, a to již od školy mateřské. Ve "Velké didaktice" hodnotil výuku dějepisu jako nejkrásnější část vzdělání a otce celého života a zařadil ji do všech šesti tříd latinské školy. Obsahem výuky měla být racionální filozofie přírody, člověka i transcendentna. Osnovy zahrnovaly tedy vlastně biblickou dějpravu, fakta o přírodě, vynálezech, umění, dějiny světa a zvláště národní dějiny s důrazem na vlasteneckou výchovu. Výklad události měl být prostý a přiměřený, rozčleněný do určitého systému. Neměl se zaměřovat jen na reprodukci výsledků historických událostí, ale hlavně na objasnění jejich příčin. V Komenského pojetí dějiny jako "paměť minulosti, zrcadlo budoucnosti a usměrňovatel přítomnosti" měly nezastupitelný výchovný význam. Měly motivovat jednání příklady dobrého života, aktivizovat k celoživotnímu zdokonalování jedince i lidstva a vést k lásce k bohu.

Komenský podle dobového encyklopedismu a erudice usiloval o sjednocení a zobecnění lidského poznání a jeho utřídění v systému, aby mohlo působit zprostředkovaně přes výuku a výchovu jako celospolečenská síla a ovlivňovat další vývoj k všenápravě.

Komenského pojetí dějin, panhistorie, bylo součástí pansofie a východiskem jeho koncepce všenápravy, panorthosie. Tím přesáhl soudobé humanistické chápání dějin, neboť vyjádřil zásady pokrokové osvícenské filozofie dějin, směřujících k sociálnímu rozvoji a obecnému miru.

K takto chápané obecné nápravě lidské společnosti chtěl Komenský přispět "Obecnou poradou o nápravě věcí lidských", která znamenala logické vyvrcholení jeho celoživotního úsilí a nejpracovnější pedagogické a vlastně i historické dílo. Za Komenského života byly vydány jen prvé dvě úvodní části roku 1662 (Panegerisia-probuzení a Panaugia-osvícení). Další čtyři nejvýznamnější části (Pansofia-vševěda, Panpaedia-vševýchova, Panglottia-všemluva, Panorthosia-všenáprava) i část závěrečná (Pannuthesia-všenapominání) vyšly v úplnosti latinsky až roku 1666. Koncem života Komenský podle svého listu z února 1670 pořizoval jednosvazkový výbor z "Obecné porady", který napsal česky a určil českému národu.

Šestá část "Obecné porady", všenáprava, obsahovala návrh na zřízení mezinárodní organizace, která by znemožnila násilí a války a zajistila tak lidstvu klidný rozvoj a šťastný život v míru na celém světě. Všenáprava současně vyjadřuje Komenského filozofii dějin, pojetí pokrokového vývoje lidské společnosti založeného na poznání racionálních kořenů civilizace.

Komenského dílo je svědectvím vysoké a na tehdejší dobu moderní úrovně ideologie české předbělohorské společnosti s její koncepcí obrany práv jednotlivce proti útisku a široké náboženské tolerance. Současně je dokladem možnosti dalšího rozvoje české předbělohorské kultury, které se však po bitvě na Bílé hoře mohly uskutečnit většinou jen v exilu. Všenáprava a celé dílo Komenského znamená vlastně filozofické dovršení české husitské reformace a humanismu v sepětí s perspektivním evropským myšlením a kulturou.

Komenský jako inspirátor učitelů dějepisu na základních školách

Jitka Měřinská

Myšlenkový odkaz J. A. Komenského byl sice v minulých desetiletích proklamován, ovšem nebyl plně a upřímně uskutečňován. Komunistická výchova, již bylo naše nedávné školství poznamenáno, stála na principu třídní nenávisli, zatímco výchovné principy J. A. Komenského jsou postaveny na lásce, mravnosti a humanismu. Tento výrazný protiklad byl příčinou nesprávného a neúplného pochopení myšlenek J. A. Komenského. Teprve nyní můžeme pedagogický systém J. A. Komenského postavit do správného světla, teprve nyní můžeme navázat na masarykovské pojetí odkazu J. A. Komenského a uvádět ho v život.

Dovoľte, abych se zaměřila na některé obzvláště palčivé problémy našich sboroven a tříd.

Vedou se spory o vážnost učitelského povolání, o autoritu učitele. Dost možná, že všechny rozvášněné debaty mají ten prostý podtext, že všichni cítíme, že je to právě morálka, již se nám nedostává. Učitelé žili donedávna v područí přikázané marxistické ideologie, v područí strachu a ne všichni mají odvahu tuto trpkou a nedůstojnou skutečnost si přiznat a začít mravní obrodu nejdříve ve své vlastní duši.

Dopřejme sluchu výrokům J. A. Komenského a snad budou mnohá nedorozumění smířena. "Začněte být na sebe přísní, abyste jednou mohli sklízet sladké plody." "Vychovávat děti znamená vychovávat sebe."

Doposud jsme znali osobnost J. A. Komenského jako pedagoga, spisovatele, filozofa, reformátora, méně už jako humanistu a téměř vůbec ne jako teologa. Dokonce v mnoha vydáních Komenského pedagogických děl byly kapitoly o výchově ke zbožnosti prostě a jednoduše vynechány. Tak nešetrné a